

ISMERTETÉSEK — SZEMLE

WOLFGANG STEINITZ

1905 — 1967

Wolfgang Steinitz professzor, a világ mindkét felén nagyrabecsült nyelvész és folklorista, 1967 április 21-ére virradólag váratlanul elhunyt. A géptávirók papírszalagjain még aznap hozzánk is megérkezett halálhír mély fájdalommal töltötte el a magyar nyelvészeket. W. Steinitz korunk egyik legeredetibb képességű és legnagyobb hatású uralistája volt: azon kevesek közé tartozott, akik e tudományterületen iskolát tudtak teremteni. Ezenkívül úgy is ismertük őt mint népünk és a magyar kultúra kiváló barátját, tudományos életünk és eredményeink nagyszerű ismerőjét és propagátorát. S végül becsültük emberi erényeiért is. Az egyenes, egyszerű emberség, munkatársainak-kollégáinak megbecsülése és baráti támogatása jellemezték őt, továbbá az a mindig a lényegesre irányuló gondolkodásmód, amely környezetére is átplántálódott, akárcsak legendáshírű munkakedve és vég nélkülinek tűnő energiája. Fáradhatatlanul tevékeny volt még akkor is, amikor egészségi állapota újólag és ismételten meg-megrendült. A halála előtti napokban fejezte be az új német Kalevala sajtó alá rendezésének munkálatait, és közvetlenül utolsó éjszakája előtt még leveleket írt és dedikálta osztják szótára második füzetét. Ezek már csak temetése után érkeztek meg a címzettekhez, mintegy szimbólumaként annak a páratlan alkotói hévnek, amely a fizikai elmúlást ekképp túlélte.

Wolfgang Steinitz 1905. február 28-án született Boroszlóban (Wrocław). Egyetemi tanulmányait Berlinben folytatta, ahol azután 1928 és 1933 között az akkori Magyar Intézet asszisztenseként működött. 1932-ben doktorált. Nevével a húszas esztendőök közepétől kezdve találkozunk az Ungarische Jahrbücher recenziós rovatában, ahol 1925 és 1934 között több tucat finnugor nyelvészeti és néprajzi szakmunkát ismertetett. Steinitzet azonban nem elégítette ki a tudomány művelése. Ifjúságától fogva nyitott szemmel járt a világban és a társadalmi haladás érdekében mindenkor aktívan és bátran politizált. 1923-ban csatlakozott a munkásmozgalomhoz. 1927-ben lett a Német Kommunista Párt tagja, és itt sokféle tevékenységet fejtett ki. A fasiszmus hatalomra jutásával illegálisan végezte tovább pártmunkáját, míg 1934-ben menedéket nem talált a Szovjetunióban. Itt a leningrádi Északi Népek Intézetében tevékenykedett 1937-ig. Az Intézet támogatásával osztják nyelv-tanulmányokat folytatott, és 1935-ben Nyugat-Szibériába is eljutott, ahol osztják nyelvi anyaggyűjtést végzett. Voltaképpen a Szovjetunióban lett Steinitz az obi ugor nyelvek specialistájává, hiszen előzőleg inkább folklorisztikai jellegű finn témán dolgozott (doktori értekezése a karjalai népköltészetéről szól: „Der Parallelismus in der finnisch-karelischen Volksdichtung, untersucht an den Liedern des karelischen Sängers Arhippa Perttunen”, Helsinki 1934, FFC 115). Steinitznek része volt itt a harmincas évek elején kibontakozó

osztják írásbeliség megteremtésében, de számára az osztják és vogul nyelv rendszerének megismerése egyúttal egy merészen felfelé ívelő tudományos pálya kezdetét is jelenti.

Emigrációjának másik felét, a harmincas évek végétől 1945-ig, Svédországban töltötte. Ebben az időben a stockholmi egyetemen működött, és 1945-ben innét már mint nemzetközileg elismert tudós tért vissza hazájába, ahol a berlini Humboldt-Egyetem professzoraként a Finnugor Intézet igazgatója lett. Wolfgang Steinitznek kiemelkedő szerepe volt a németkultúrális élet fölépítésében, a tudomány újjászervezésében. Fontos tudománypolitikai feladatokat bíztak rá, s ő erejének teljében munkálkodott ezek sikerén. 1950-ben a bölcsészettudományi kar dékánja volt, 1951—1954 között tudományos rektorhelyettes, 1954-től 1963-ig a Német Tudományos Akadémia alelnökének felelős tisztét viselte. Hosszú időn át tagja volt a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának is. Hirtelen haláláig a Német Tudományos Akadémia Német Néprajzi Intézetének igazgatójaként is működött. Tudományos tevékenységének elismeréseképpen a német Munkás és Paraszt Állam nemzeti díjjal tüntette ki. Tiszteleti tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia-nak is.

W. Steinitz tudományos munkásságának részletes méltatására nem vállalkozhatunk, mert tevékenysége több tudományterületre szétágazik, és nehéz lenne összefogó képet adni publikációiról, melyeknek száma mintegy 360-ra tehető. Ezért a teljesség helyett csak néhány fontosabb mozzanat említésére szorítkozom.

A finnugor néprajzzal való alapos ismerete és folklorisztikai előtanulmányai lehetővé tették, hogy kezdeményező szerepet vállaljon hazájában a marxista néprajztudomány kialakításában. Legnevezetesebb alkotása ezen a területen a „Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten” c. két kötetes mű (I: 1954, II: 1962), amely széleskörű visszhangot váltott ki a nemzetközi tudományos fórumokon.

Szélesebb közönség körében ismeretessé tette őt „Russisches Lehrbuch” c. nyelvkönyve is, amely — más, hasonló témájú segédkönyveivel együtt — az orosz nyelvtanítás nélkülözhetetlen kézikönyve lett, és 1945 óta több kiadást is megért.

Az ő közreműködésével indultak meg a német strukturális nyelvtan és a Marx — Engels szótár munkálatai. Anyanyelve iránti elkötelezettségét mutatja az is, hogy ő volt a „Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache” 1961 óta megjelenő füzeteinek társszerkesztője.

Mégis elsősorban urálistának tartjuk. A finnugorság kutatásával kezdte pályáját, s ha kötelessége gyakran más munkák végzésére szólította is, mindig ide tért vissza. De legfontosabb eredményeit is ezen a területen érte el.

Ismeretes, hogy mindenekelőtt a finnugor vokalizmus kutatásában szerzett hervadhatatlan érdemeket. Emlékezetemben él még ma is az a jelenet, midőn egy Stockholmból érkezett külföldi ösztöndíjas lelkesen újságolta 1943 telén az Eötvös Kollégiumban, hogy a finnugor vokalizmus kérdése alighanem meg van oldva. Ez a hír Wolfgang Steinitznek a stockholmi Magyar Intézetben 1942 szeptemberében tartott nevezetes előadásáról tudósított. 1944-ben azután megjelent a „Geschichte des finnisch—ugrischen Vokalismus”, mely az első hírrel szemben végső megoldást ugyan nem adott az uráli vokalizmus kérdéseire, de az ide tartozó problémakört végre elmozdította arról a holtpontról, ahol évtizedek óta nyugodott. Steinitznek ez a könyve szinte

valamennyi finnugor nyelv magánhangzó-rendszerének kialakulására módszeres, egységes, következetes — jóllehet csak vázlatosan előtárt — magyarázatot nyújt, és egyben rekonstruálja az alapnyelv magánhangzó-rendszerét. Heves vitát váltott ki ez a mű, olyannyira, hogy a körülötte folyó polémia több mint két évtizede folyik. Akárhogyan is vélekedjünk Steinitz eredményeiről, vállalkozásának érdemét nem lehet elvitatni, ezt még ellenfelei is készségesen elismerik. Ez a könyv ugyanis fordulópontot jelent a vokalizmus kutatásában, nemcsak azért, mert egy tabuként kezelt kényes kérdéshez nyúl hozzá józan fővel, hanem azért is, mert a fonológia módszertani érvényesítése az uráli hangtörténetben ezt a szűkebb területet is, de közvetve tudományszakunk egészét is új vágányra helyezte. Az uráli vokalizmus körüli vita lezáratlan. Steinitz később visszatért még néhányszor e kérdésre: főleg a budapesti I. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson tartott előadása emlékezetes, melyben bizonyos korrekciókat hajtott végre rekonstrukcióján. Könyvének 2. kiadása (Berlin 1964) tartalmazza ezeket a művével kapcsolatos bírálatokra adott előzetes válaszait is. Miként azonban e kiadás előszavából kiderül, Steinitz jól látta, hogy a tudomány előrehaladása miatt könyvének alapos átdolgozására lenne szükség (erre azonban egyéb fontos teendői miatt nem vállalkozhatott). E kijelentése persze bizonyára egyes részletekre, fejezetekre értendő, hiszen munkájának koncepciójához, módszeréhez mindvégig hű maradt.

A nagyvonalú, minden rokon nyelvet számbavevő magánhangzó-elmélethez azután olyan munkák sorozata társul, amelyek az obi-ugor vokalizmus-történet részletesebb felderítését célozzák. 1950-ben adja ki „Geschichte des ostjakischen Vokalismus”, 1955-ben pedig „Geschichte des wogulischen Vokalismus” című könyvét. Ezekhez csatlakoznak „Zur ob-ugrischen Vokalgeschichte” (UJb 1956) és „Einige Kapitel aus der ob-ugrischen Vokalgeschichte” (Forschen und Wirken II, 1960) című tanulmányai. Mindezek e két nyelv kutatóinak nélkülözhetetlen segédeszközei, de sok tanulsággal forgathatók pl. az ősmagyar hangrendszer vizsgálata közben is. Steinitz ezekben a munkáiban nagy anyag- és példás nyelvismeret birtokában fölüeny biztonsággal rajzolja meg az osztják és vogul nyelvjárások magánhangzó-rendszereinek történetét, ill. ezek obi-ugor előzményeit. Külön erénye az osztják és vogul vokalizmust tárgyaló könyveknek, hogy bennük részletesen elénk tárja az obi-ugor nyelvjárások fonológiai rendszerét is (különös tekintettel a magánhangzókra), és itt teszi közzé azokat a már általánossá vált szempontokat is, amelyek a bonyolult, ill. összebonyolított vogul és osztják hangjelölés egyszerűsítéséhez szükségesek.

Kidolgozatlansága, vázlatossága ellenére nagybecsű munka a „Geschichte des finnisch-ugrischen Konsonantismus” című rövid áttekintése (Stockholm 1952): ebben az alapnyelvi mássalhangzórendszer új megvilágításba helyezi (később is foglalkoztatta ez a kérdéskör, a helsinki II. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson újból előadott e témáról).

Alapvetőek az osztják nyelvjárások megismerését szolgáló leíró jellegű munkái. Ezek közül legfontosabb forrás az „Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen”. Az első kötet (Tartu 1939) a színjai és serkali nyelvjárás hangtani és alaktani leírását és e két nyelvjárásból származó értékes szövegeket tartalmaz. A modern szövegpublikáció példaképet teremtette meg Steinitz ezzel a kötetel, meg a hozzá tartozó második résszel (Stockholm 1941). Ez utóbbi a színjai szövegekhez fűződő nyelvi és tárgyi magyarázatokat tartalmazza, valamint néhány nagyértékű tanulmányt az obi-ugor népköltészet-

ről (a versformáról, parallelizmusról, a figura etimologicáról, a népköltészet egyéb nyelvi sajátosságairól), valamint Reguly osztják szövegeinek hangjelöléséről.

Steinitz osztják chrestomathiái a korszerű oktatási segédkönyv új típusát teremti meg (1. kiadás Stockholm 1942; 2. kiadás Leipzig 1950; a nyelvtani részt oroszul is megírta a *Jazyki i pis'mennost' narodov Severa I.* kötetében, Leningrád 1937). A chrestomathiában világos elrendezésben fonológiai leírás, tömör alaktani vázlat, tudománytörténeti áttekintés és bibliográfia segíti azokat, akik az osztják nyelvvel kívánnak megismerkedni. A mintaszerűen kiválógatott szövegek és a hozzá csatlakozó szójegyzék pedig a lehetőséget adják meg az elsajátított nyelvi ismeretek begyakorlásához. Az osztják chrestomathián meglátszik, hogy az kitűnő szakember és hivatott pedagógus munkája.

Sok értékes dolgozata közül kiemelkednek az osztják magánhangzó-illeszkedéséről (Nyr 65, 1936), az osztják tárgyas igeragozásról (Commentationes Litterarum Societatis Esthonicae 30, 1938), a szoszvai vogul nyelvjárás vokalizmusáról (Annales Litterarum Societatis Esthonicae 1, 1937), az osztják totemizmusról (Ethnos 1938), a finnugor rokonsági nevekről (MTA I. OK 10, 1957), az obi-ugor nyelvek szamojéd jövevényszavairól (UAJb 31, 1959; ALH 13, 1963) írottak. Mind külön méltatást érdemelnének.

Tőle származnak olyan jelentős kézikönyvek német fordításai is, mint pl. I. Manninen „Die Sachkultur Estlands” I–II (Tartu 1931, 1933), vagy Laziczius Gyula „Lehrbuch der Phonetik” (Berlin 1961) című könyvéé. A magyar tudományt nagy megtiszteltetés érte az utóbbi mű német kiadásával, mert egy nagy magyar tudós kiváló munkája révén az egész magyar nyelvtudomány hírneve öregbedett.

Steinitz professzor az urálistikában egyedülálló vállalkozást indított útjára, amikor 1958-ban néhány munkatársa segítségével hozzákezdett osztják nyelvjárásai és etimológiai szótárának szerkesztéséhez. Nagyarányú ez a munka: összegezi és egységesen elrendezi az osztják nyelv eddigi kutatóinál fellelhető szóanyagot, méghozzá úgy, hogy a legfontosabb források (Karjalainen, Paasonen, Steinitz, Terjoskin) adatait fonematikus átírásban közli. A megfontoltan, takarékosan fölépített szócikkek rövid etimológiai utalásokat is tartalmaznak. Ezek a pár szóból álló etimológiai megjegyzések kétségkívül felettébb növelik a szótár használhatóságát, de összeállításuk bizonyosan sok gondot okozott és rengeteg időt vett igénybe. A „Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache” kézírata ennek ellenére gyors iramban készült, de a szerkesztő csak két füzet megjelenését érthette meg (1. Lieferung: 1966, 2. Lieferung: 1967). Az osztják nyelvi adatokat kereső nyelvész munkáját mérhetetlenül megkönnyíti ez a kitűnően megszerkesztett szótár: a sokféle és nehezen kezelhető szótár helyett egyetlen szótárt kell csak használnia ezentúl, ahol sokkal gyorsabban, könnyebben megleli a számára szükséges információkat, mint az eddig rendelkezésre álló forrásokban. Az osztják nyelvjárásai és etimológiai szótár nagyszerű segédlet, és ahogy az első füzetekből látszik, alaposan átgondolt szerkesztési elvek alapján készült. A szótár befejezését Steinitz professzor tanítványaitól és munkatársaitól várjuk.

Wolfgang Steinitz életútjának ilyen utaló szavakból kibontakoztatott képe persze nem teljes, de Steinitz kutató profiljának „disztinktív jegyeit” megpróbáltuk bele tömöríteni. Eddigi soraink is tudatosítják, hogy az urálistikának kivételesen nagy egyénisége volt az, akitől búcsút veszünk. Munkássága

szorosan kapcsolódott az európai strukturalizmusnak a harmincas években történő zászlóbontásához, főleg Trubetzkoy és Jakobson fonológiai nézeteihez (finnugor vokalizmus-történetének szerényen megbúvó ajánlásából — „Roman Jakobson gewidmet” — eleve következtethetünk erre). Ilyen elméleti alapon dolgozva lényeges szerepe volt Steinitznek az urálistika korszerűvé tételében, az elavult módszerek és eredmények megújításában. De nemcsak kezdeményező volt ő, hanem precíz megvalósítója is új gondolatoknak. Idő előtti elhunytá ezért különösen fájdalmas, szomorú esemény.

HAJDÚ PÉTER